

inclusió.cat

III Congrés de l'Acció Social
Dijous 8 i divendres 9 de juliol de 2021

SERVEIS SOCIALS I ACCIÓ COMUNITÀRIA: PROMOCIÓ I PREVENCIÓ

Conferència inaugural

Xavier Godàs

De les comunitats a l'acció social: reptes i dilemes

ORGANITZA:

De les comunitats a l'acció social: reptes i dilemes

Xavier Godàs

El text que segueix té per objectiu contribuir a argumentar que l'apoderament comunitari és l'argamassa social a partir de la qual s'incrementen les oportunitats a la prosperitat, tant a un nivell personal com col·lectiu. Per aquest motiu, defenso que un objectiu general constituït del sistema professional de serveis socials haurà de ser la producció de projectes d'inclusió amb les comunitats i la vertebració de teixit comunitari en aquells contextos en que aquest sigui dèbil o inexistent. Per tal de justificar aquest plantejament estructuro la ponència en tres apartats. En el primer, *Comunitat i modernitat*, entro a definir el concepte de comunitat considerant la dificultat de la seva atàvica polisèmia. En el segon, *Les xarxes de base comunitària*, defenso la rellevància de les dinàmiques comunitàries orientades a l'acció per als serveis socials que actuen a primera línia del territori. Finalment, en el tercer, *Acció social i poderament comunitari*, valoro la transformació constitutiva del sistema professional de serveis socials en el trànsit que va de les pràctiques de contenció de les vulnerabilitats (assistencialisme) a les estratègies d'habilitació i promoció de capacitats personals i col·lectives (apoderament).

1. Comunitat i modernitat

Actualment la idea de comunitat pren relleu polític. La coincidència en afirmar la necessitat de comunitat és tan general i comunament acceptada que fins i tot tota una icona empresarial de les xarxes socials, Mark Zuckerberg, CEO de Facebook (que, com bé sabeu, és un gegant tecnològic que inclou ara a WhatsApp i Instagram), el 16 de febrer de 2017 publicà a la seva pàgina personal el manifest "Construir la comunitat global", amb què alertava sobre el declivi de les comunitats tradicionals i proposava que les xarxes socials (particularment la seva) tinguessin per funció construir una comunitat global de virtuts cíviques, en el sentit d'esdevenir la plataforma tecnològica de generació d'interaccions socials col·laboratives. Ara bé, una idea nuclear del manifest és que la tecnologia permet promoure i articular comunitats virtuals però, el que és tant o més important, facilita reforçar estructures comunitàries físiques en una mena de retroalimentació comunitària online - offline. Zuckerberg admet en la seva dissertació com de bàsic és per a la integració social que les persones s'agrupin presencialment. Més enllà de la idoneïtat o no del manifest considerant el paper de les grans corporacions tecnològiques en els processos d'individualització, amb aquest exemple ens interessa destacar fins a quin punt la dimensió comunitària de les relacions socials és motiu de preocupació i, en conseqüència, pren significació política.¹

¹ Es pot consultar el manifest aquí: <https://www.facebook.com/notes/3707971095882612/>

No deixa de ser paradoxal, però, que aquesta renovada atenció sobre les comunitats prengui cos en el marc d'un clima cultural d'individualització normativa, en què la màxima de l'autodeterminació personal configura l'orientació de valor de les nostres societats. Alhora, resulta evident que la idea de comunitat és imprecisa i no ha significat sempre el mateix. Si ens fixem en l'evolució de les idees, veurem que el concepte arrenca d'una concepció premoderna definida per relacions socials estàtiques i estamentals que traspuaven relacions de dominació de les que convenia sortir-ne. L'alliberament personal de la comunitat semblava ser l'essència del programa polític modern, orientat permanentment al canvi i oposat al conservadorisme que pretenia mantenir les garanties comunals premodernes, com ara l'església, la família tradicional o els gremis. Eixir de la comunitat en tant que espai estàtic de dominació equivalia a progrés (també un terme imprecís, però ple de significació).

Ara, en canvi, la noció de comunitat ens remet a una visió integrativa i personalment acollidora de les relacions socials. Diem que és un problema que les persones romanguin desvinculades dels llaços comunitaris. Entenem les situacions d'aïllament relacional i/o la solitud com a situacions a evitar, perquè debiliten la capacitat de realització de les persones (especialment d'aquelles que presenten més dificultats socioeconòmiques). Tant és així que en l'àmbit de les polítiques públiques quan parlem d'exclusió social la definim sobre la base de situacions que combinen dificultats econòmiques amb dèficits d'integració comunitària. A grans trets, l'exclusió severa vindria a ser la convergència de mancances materials (econòmiques), debilitats relacionals (aïllament) i absència de reconeixement (discriminació) en determinades situacions personals, familiars i grupals.

Vaga la pena comprendre quines han estat les claus d'aquest canvi de percepció en l'evolució del concepte "comunitat". Perquè precisar els objectius d'intervenció del sistema de serveis socials sobre el fet comunitari requereix d'una tasca de conceptualització prèvia que malauradament sovint es deixa de banda.

Un propòsit central de la sociologia clàssica és entendre la dinàmica d'interdependència entre l'ordre i el canvi socials en el procés històric de la modernitat. Expressa en dicotomies el pas de formes d'organització social basades en la comunitat i el parentiu, el món rural i el treball de la terra, la religió i les pautes de conducta tradicionals (estàtiques) a noves formes basades en nous tipus familiars, la concentració urbana, la industrialització, la secularització, el predomini de la ciència i el conflicte social orientat al canvi. Jürgen Habermas explica que la qüestió "són les transformacions de la integració social provocades en la carcassa de les velles societats europees a causa del naixement de sistema dels estats

moderns i la diferenciació d'un sistema econòmic que s'autoregula mitjançant el mercat.”²

La modernitat, com la comunitat, és un terme polisèmic que ha estat associat a l'industrialisme, l'extensió de la democràcia, la llibertat de creació, el canvi social o al progrés científic, per posar alguns exemples. En conjunt, però, significa una transformació profunda i integral de les estructures socials i les relacions de poder en un cicle històric que pren la seva màxima significació inicial en la Revolució Francesa. En aquest context l'estatus de l'individu canvia radicalment, en el sentit que el focus d'atenció se centra en la individualitat al marge de la seva adscripció col·lectiva (Castel, 2004). Des de llavors, les principals idees polítiques modernes donen compte de la desconfiança vers les comunitats. Així, seguint la lògica del desenvolupament capitalista emergeix una cultura, l'individualisme, i una trama político-institucional, l'estat contemporani, amb una burocràcia tècnicament solvent, centralitzada i amb una arquitectura legal previsible, impersonal, que fa dels contractes (a un nivell purament formal, acordats entre persones civilment capacitades per la llei) un eix vertebrador de les relacions socials supeditades a l'economia i desvinculades de la comunitat. Des de plantejaments socialistes (Polanyi, 1997), però, s'intueix aviat el perill de desprotecció que implica eixir de les comunitats sense la capacitat personal (per impossibilitat material) d'exercir la llibertat, de manera que el món del treball ubicat en fàbriques i barris passa a ser la infraestructura social de la massa desprotegida, en què s'estructuren relacions de solidaritats bàsiques orientades a l'emancipació. L'aspiració continua essent la plena autorealització personal a cavall de l'ideal de la fraternitat (Domènech, 2019), que tingué una diàfana expressió en el cooperativisme i l'ajuda mútua, alhora que es combaten les comunitats estàtiques que afermen la dominació sobre les classes populars (obreres, subalternes, alienes de facto a la llibertat civil): l'església oficial i les relacions de dependència respecte del senyor i/o el patró, fonamentalment. El socialisme dona peu a la gènesi de la comunitat en tant que àmbit de relacions primàries de solidaritat orientades a l'acció col·lectiva i l'emancipació.

Amb tot, què és la comunitat? Analíticament parlant, es tracta d'una forma bàsica d'estructuració social en què prevalen els llaços primaris -afectius- de connexió interpersonal, l'autoreconeixement del grup i el valor de la relació social en si mateixa. Conformen un espai de cohesió social sostingut en el temps. Les comunitats no es regulen per la lògica de l'interès però tampoc per la lliure volició de cadascú. El seu mecanisme de regulació és el compromís grupal afermat per una moral compartida subjecta a interaccions personals que són bàsicament quotidianes i presencials (Lo, 1992). La sociologia clàssica coincideix en plantejar que, contràriament a les comunitats, les associacions modernes serien un model tipus d'organització formal que configuraria relacions socials singularment diferents, en què els individus s'agruparien a fi de coordinar-se i orientar-se en funció de procurar racionalment pels seus propis interessos.

² (1999), Vol. 1, pp. 19.

És evident que la dinàmica real de les interaccions socials desmenteix la nitidesa tipològica entre les comunitats (compromeses) i les associacions formals (reglades), però el que ens interessa destacar és que entre les unes i les altres hi ha una diferència substantiva de fons: l'adhesió a la comunitat segueix una lògica deontològica, mentre que l'adscripció a les organitzacions reglades és instrumental (teleològica). Atenció, però, respecte dels nostres prejudicis ideològics, perquè de la mateixa manera que la concepció premoderna de comunitat podia significar protecció però no emancipació, actualment les comunitats tampoc no poden ser concebudes únicament des de la seva vessant habilitadora de les persones en clau de ciutadania compromesa amb els bens comuns. Per exemple, hi ha hagut i hi ha moltíssimes experiències de relacions comunitàries de caràcter profundament jeràrquic i coactiu (les militars o paramilitars), les delinqüencials/criminals (bandes, màfies), o bé les que es regeixen per la clausura social i l'agressivitat en relació a l'alteritat (les formes de funcionar de les bases locals del Ku Klux Klan en són un bon exemple).

Fet l'avís continuem amb el nucli de la nostra argumentació. En paraules de Robert Castel (2004), és inqüestionable que la cultura moderna sobrevalora les individualitats, fins al punt que la mesura de l'èxit personal pel que fa a la pròpia autodeterminació de vida és el grau d'alliberament individual respecte de les restriccions imposades pels vincles socials preexistents i/o comunitaris. El problema, però, és que aquesta mena de vinculacions proporcionen una protecció sense la qual es corre el risc de caure en una permanent fragilitat vital, vulnerabilitat social i pèrdua de sentit de la pròpia existència. Zygmunt Bauman (2017) insisteix en aquesta idea, complementària de la del Castel: ser un individu de ple dret no garanteix la individualitat de fet, perquè per arribar-hi calen uns recursos (econòmics i culturals) que no es troben a l'abast d'àmplies capes de la població.

Les reflexions precedents porten a considerar que més enllà de la possibilitat material (determinada per la capacitat de consum) d'esdevenir una individualitat, les persones necessiten constitutivament la integració en un "nosaltres" (o en diversos) que proporciona el marc de sentit de l'existència individual. La Teoria Sueca de l'Amor (2015), un interessant documental d'Erik Gandini, planteja una hipòtesi inquietant: que el programa socialdemòcrata dels setanta als països nòrdics provoca a llarg termini un canvi en la morfologia i la dinàmica de les interaccions socials, a causa de la implementació de polítiques públiques que tenen per funció substituir les famílies i els cercles de relacions pròximes com a xarxes de protecció personal. Aquesta política cerca l' "alliberament" dels uns respecte dels altres, una negació de les interdependències quotidianes, com bé es recull en un dels seus lemes més preeminents: que cap persona gran, jove o malalta no hagi de dependre d'una altra per subsistir. Amb el temps, i sempre segons la hipòtesi de Gandini, l'efecte indesitjat d'aquest estatisme demolidor de vincles primaris hauria estat la solitud i l'aïllament que es coven amb especial intensitat en les societats nòrdiques, provocant un greu

problema per a la salut individual i un gran declivi de la implicació personal en les comunitats. Tota una paradoxa: un programa socialdemòcrata projecta en l'Estat l'ideal de solidaritat col·lectiva i acaba per contribuir a buidar de sentit de col·lectivitat la pròpia societat.

En resum, la idea és que sense un “nosaltres” que ens aglutini, ningú no pot aspirar a la individualitat. I si la mesurem per la capacitat d'exercir la pròpia llibertat (un altre terme imprecís subjecte a disputa permanent), l'element sociològicament rellevant – i un repte majúscul de gestió política- és el valor de l'autonomia personal entre les relacions d'interdependència en un context de creixent diversificació social. Perquè, ras i curt, no hi ha llibertat en absència de societat i la nostra individualitat és pura fantasia si no estem socialment integrats. En conseqüència, les comunitats constituïrien l'argamassa social necessària per disposar d'oportunitats d'autonomia personal, això és, de la capacitat de seguir projectes de vida i de prosperar. Arribem finalment a la idea reinterpretada de comunitat, que és la que acceptem àmpliament en els cercles professionals d'acció social: són els espais relacionals bàsics de solidaritat, reciprocitat, cures i participació ciutadana que discorren entre la vida quotidiana (Fantova, 2021). Aquesta perspectiva emmarca el fet comunitari en tant que base social primària d'habilitació i capacitat personal. Des del punt de vista dels i les professionals de serveis socials, la hipòtesi és que en absència de comunitats no hi ha possibilitats de consolidar itineraris de prosperitat col·lectiva.

Per exemple, una agrupació veïnal sòlidament assentada en un barri, identificada com a tal, i solidària respecte de les condicions de vida dels seus integrants, podria definir-se en tant que estructura comunitària. O bé, una agrupació de persones fonamentada en un interès compartit o motivació comuna que genera associacionisme. L'activitat veïnal del barri de Bellvitge a l'Hospitalet de Llobregat és un referent d'implicació comunitària des de la construcció del polígon els anys seixanta del segle XX; ha estat central en la producció democràtica de la ciutat, en la reorientació de l'urbanisme des de la perspectiva de la sociabilitat i en la configuració i extensió dels serveis públics. Emprant paraules de Sennett (2019), la “cité” de l'Hospitalet resident a Bellvitge, les relacions de proximitat comunitàries que configuren la ciutat des de la quotidianitat, han produït accions públiques en favor de la millora de les condicions de vida per al conjunt de la població resident a Bellvitge. Podem afirmar que aquestes millores repercuteixen en un increment de les oportunitats vitals per al conjunt de persones i famílies residents al barri. Aquest és el valor de les comunitats: l'apoderament de la gent que és el principi motivador del canvi social.

Des d'un punt de vista pràctic, una idea clau és que les comunitats ens abstracte no existeixen. És un contrasentit parlar de la comunitat quan fem referència al municipi de Vic, al barri de La Salut de Badalona o a Bellvitge. En tots aquests casos en realitat ens estem referint a la població resident en un determinat territori, que per descomptat no és homogènia ni podem afirmar que estigui comunitàriament

aplegada. Residir permanentment en un territori és una condició necessària, que no és suficient, per generar comunitat. Tampoc es poden identificar com a estructures comunitàries agregats de persones definides pel seu perfil social més preeminent, com ara les que estan condicionades per la pobresa econòmica, el grau de discapacitat o dependència, el gènere, l'origen o l'edat. Parlar de comunitat ens remet sempre a una existència concreta de relació social bàsica identificable, cívicament implicada, significativa i dotada de sentit per al conjunt dels seus integrants. Llavors a Vic o al Poblenou, hi haurà estructures comunitàries, com per exemple comunitats veïnals; entre la gent empobrida, xarxes d'ajuda mútua; entre persones amb discapacitat, espais associatius de confluència per a la defensa posicional dels seus drets; entre les dones, espais propis de relació i promoció; entre persones d'origen immigrant, entitats d'agrupació i recreació culturals; entre els i les adolescents, colles. En resum, perquè puguem parlar pròpiament de comunitats ha d'existir alguna mena d'argamassa social amb sentit que vinculi les persones les unes amb les altres.

2. Les xarxes de base comunitària

Una idea crucial és que l'apoderament comunitari és causa d'apoderament polític (Manent i Fantova, 2020). En conseqüència, una primera afirmació és que les comunitats constitueixen una base generativa de l'acció col·lectiva, això és, tota aquella acció de grup concertada i intencional, que expressa interessos, preferències i objectius col·lectius, es manifesta en forma d'organització i conforma una veu amb voluntat d'influència pública (Aguilar, 2001; Godàs, 2007).³ Resulta evident que hi ha agrupacions comunitàries no orientades a l'acció col·lectiva. Per descomptat, totes aquelles de caràcter primari que es defineixen per vincles sentimentals estrets: els universos familiars i els cercles d'amistats en són clars exemples. D'altra banda, les associacions de tipus cívic són entitats constituïdes per desenvolupar una determinada activitat cultural, recreativa, esportiva, entre d'altres experiències que podríem llistar. Aquestes associacions formen part de la trama cívica sense que per principi presentin vocació d'incidència política. Una altra qüestió és que aquesta mena d'entitats puguin donar suport a processos de mobilització social i/o, donat el cas, participin en el desplegament de projectes d'interès públic.

El sistema professional de serveis socials ha de treballar amb la diversitat de lògiques comunitàries, però és important precisar que les que tenen vocació d'incidència pública són especialment rellevants en tant que actors de referència del territori. És amb aquestes dinàmiques comunitàries, que promouen en diversos graus i amb varietat d'intensitats béns comuns (relatius al grup o extensius al conjunt de la població), que l'acció social s'enforteix reforçant la seva capacitat de produir

³ En aquest apartat i el següent prenc de referència un treball en procés de publicació per la Diputació de Barcelona, *Marc conceptual del programa Barris i Comunitats: motors de transformació social*, en què hi han participat, a banda de jo mateix, Josep Maria Pascual, Marta Soler i Marina Pons.

inclusió. La relació entre el sistema professional de serveis socials i aquestes dinàmiques comunitàries dista de ser fàcil perquè en la interacció hi poden concórrer diferents períodes de dissens i consens pel que fa als diagnòstics de la situació i/o als cursos d'acció que convé projectar, però és del tot imprescindible per potenciar la capacitat d'impacte de les polítiques públiques d'inclusió. Perquè a més capacitat d'acció comunitària, més cohesió social i, en conseqüència, majors oportunitats de prosperitat col·lectiva. Denominem xarxes de base comunitària les comunitats que en el territori s'orienten a l'acció.

Podem classificar l'organització de l'acció col·lectiva de base comunitària actualment existent en el territori segons tres tipus bàsics: el moviment veïnal tradicional, les noves experiències d'innovació social, i els moviments socials urbans (actualment especialment centrats en la problemàtica de l'habitatge).

Les associacions veïnals tradicionals foren especialment rellevants des dels anys setanta del segle XX, en adquirir un paper d'agent impulsor de transformacions urbanes. El moviment veïnal fou generador d'associacionisme, formador d'actituds cíviques, transmissor de valors públics i promotor d'identitats territorials positives (Alabart, 2010). Donada la seva capacitat d'organització i acció, esdevingué interlocutor general dels barris davant de les institucions polítiques. Les associacions veïnals es caracteritzen per l'impuls de la qualitat de vida al barri, en base a projectes de millora de les condicions urbanes (infraestructures, equipaments, pacificació de la via pública, zones verdes) i la defensa de serveis públics essencials (educació, salut, esport, cultura i serveis socials). Però el moviment veïnal tradicional, en tant que fórmula tipus de participació en la producció de ciutat, actualment ha perdut presència activa territorial i capacitat d'influència política. Per regla general, les associacions veïnals no han completat un procés de relleu generacional i tenen dificultats de connexió amb la seva base social. Determinades condicions estructurals han precipitat el seu declivi: la precarització de les condicions de treball i els processos de desindustrialització, l'envelliment de la població i la inestabilitat residencial, sobretot característica de les zones en què es concentren situacions d'exclusió social severa.

D'altra banda, estudis recents indiquen que des de la recessió econòmica de 2008 fins avui dia, amb la crisi derivada per la pandèmia de la Covid-19, s'ha observat la proliferació d'iniciatives d'organització de l'acció col·lectiva que, a diferència del moviment veïnal tradicional, aborden eixos d'acció més orientats per àrees temàtiques definides. Es tracta de la denominada innovació social, iniciatives d'acció col·lectiva de tipus cooperatiu i autònomes que responen a demandes socials no satisfetes pel mercat ni per la provisió pública de serveis (Blanco i Nel·lo, 2018; Subirats i García, 2015). Un conjunt d'aquesta innovació es caracteritzaria per fomentar models alternatius d'organització i actuació socials, per exemple, en les pautes de consum energètic, l'alimentació o la criança compartida. En un segon grup d'experiències trobaríem les que es defineixen per defensar drets socials bàsics en qüestió a causa del context de crisi, com serien les xarxes de reciprocitat i suport

mutu que han pres relleu durant la pandèmia i han mostrat capacitat d'autoorganització veïnal per fer front a les emergències socials.

Finalment -i també com a reacció de la gran recessió de 2008- és important mencionar els moviments socials urbans centrats en la problemàtica de l'habitatge. En la mesura que aquests moviments tracten problemàtiques directament vinculades a la vida quotidiana relativa al fet residencial, tenen pes en el desenvolupament de l'acció col·lectiva, defineixen una problemàtica que podria ser particular -l'accés i/o el manteniment de l'habitatge- en termes col·lectius, i també, com en el cas del moviment veïnal tradicional, tenen una vocació inequívoca d'influir en les polítiques públiques.

Ara bé, és important precisar que la recerca de l'acció col·lectiva urbana també mostra que les experiències associatives acostumen a arrelar en territoris amb una densitat associativa i una història d'acció col·lectiva prèvies, baixa segregació urbana i una mitjana de renda declarada que no frega els marges de la pobresa i l'exclusió socials (Blanco i Nello, 2018). No arrelen en la mateixa mesura, o directament no es donen, en territoris d'intensa vulnerabilitat. Raó per la qual es pot afirmar que la permanència de les xarxes de base comunitària depèn en gran mesura de tres factors clau. U, de l'arrelament de la població en el territori. En aquest sentit, els moviments de població d'emigració i immigració condicionen negativament la vertebració de la comunitat. Dos, de la morfologia urbana. Una major densitat i concentració residencial facilitaria l'associacionisme, mentre que una menor densitat poblacional combinada amb la dispersió urbana el debilitaria. Tres, del determinant de les necessitats primàries no cobertes. Comporta que la contribució comunitària no sigui una prioritat per a les persones que pateixen exclusió social severa. Resulta obvi indicar que aquesta mena de contextos, en què les estructures comunitàries són molt febles i/o gairebé inexistents, suposen una gran complicació i un gran repte per a les polítiques públiques d'inclusió a causa de la desagregació social. Llavors, en absència o inconsistència de comunitats, haurà de ser motiu de treball del sistema professional de serveis socials el fet de produir-les. Ho veurem tot seguit.

3. Acció social i apoderament comunitari

El Pla Estratègic de Serveis Socials 2021-2024 de la Generalitat de Catalunya (PESS) diu situar "(...) les interaccions de les persones en el seu entorn familiar i comunitari com a objectes essencials d'intervenció del Sistema Català de Serveis Socials i, de l'altra, hi integra l'opinió i l'experiència de les persones per millorar els serveis socials, ja que un dels objectius més importants de l'estratègia és que la població senti els serveis socials a prop seu." La tesi subjacent al PEES és que allà on no hi ha vertebració comunitària, haurà de ser l'organització de la comunitat el pas previ a l'acció social comunitària. Com hem vist, en els territoris on es concentren les situacions d'exclusió social és menys probable l'existència de comunitats i xarxes de base comunitària. Així, l'actual Pla indica encertadament que "l'absència o existència

de relacions amb l'entorn social - així com el grau d'intensitat, la freqüència o la forma en què es donen – també és del tot determinant per situar les persones a la zona d'inclusió, vulnerabilitat o exclusió social.” En conseqüència, en aquestes condicions una funció primordial de l'activitat professional dels serveis socials haurà de ser l'acompanyament en la vertebració de comunitats. Aquesta funció determina el paper del/a professional, les característiques dels equips d'intervenció, i la definició dels projectes d'intervenció comunitària.

Abans d'entrar en matèria, però, convé fer un advertiment. Un problema de plantejament inherent als serveis socials és que han estat concebuts com a darrer recurs dels principals escuts públics de protecció (pensions, salut, educació), no com un dels pilars constitutius de l'estat del benestar. La principal conseqüència és que els equips professionals i els dispositius de l'acció social tracten bàsicament de contenir situacions d'exclusió social. I que ho fan mitjançant recursos migrats i per regla general fragmentats, situació que per postres genera tres conseqüències més que condicionen molt negativament la dinàmica de treball dels serveis socials: u, la burocratització excessiva dels processos de tràmit de les prestacions; dos, el zel fiscalitzador respecte del comportament de la població atesa (inherent a la burocratització mateixa, que és un sistema de vigilància); tres, la concentració de l'activitat en l'atenció individual perquè amb els recursos de què es disposen i l'increment de les necessitats, manca temps per a l'acció grupal i comunitària.⁴ Segons això, la necessària reorientació dels serveis socials en funció de la lògica comunitària requereix, d'una banda, del fet que el conjunt dels sistemes de protecció social arribin de manera suficient a tothom qui ho necessiti i que segueixin una estratègia de conjunt que permeti garantir la sostenibilitat de la cohesió social; i de l'altra, que el propi sistema professional de serveis socials es replantegi constitutivament i metodològica per promoure l'objectiu general de l'autonomia personal en un marc d'interdependències i increment de la diversificació social. Aquest canvi d'orientació implica que els serveis socials passin de la funció de contenir vulnerabilitats a la d'habilitar les capacitats personals i col·lectives, això és, que transitin de les pràctiques assistencialistes a les accions apoderadores.

Des d'aquesta perspectiva, el perfil del o la professional ha de transitar des de les tradicionals -i del tot necessàries- competències tècniques en la prestació d'un servei a les habilitats relacionals en la interacció que protagonitzi amb la ciutadania (Fantova, 2020). Això és, competències combinades d'expertesa tècnica i d'organització de la comunitat, les quals comprenen capacitats de detecció i anàlisi de necessitats, mediació i prevenció de conflictes, i acompanyament en processos d'apoderament comunitari. De fet, les administracions municipals ja tenen una dilatada experiència en projectes d'intervenció comunitària destinats a enfortir les relacions solidàries de convivència i afavorir processos de canvi des de la perspectiva de la inclusió social. Exemples en aquesta línia: els projectes de detecció veïnal de la solitud no desitjada en persones grans, els espais de criança i per a les famílies, la

⁴ En aquest línia s'expressa la Comissionada d'Acció Social de l'Ajuntament de Barcelona, Sònia Fuertes, en una article a Social.cat de 2 de juny: “Matar al missatger. Els serveis socials en temps de pandèmia.”

mediació social en medi obert, entre d'altres que es podrien llistar. En tots aquests casos, el treball i l'educació socials es caracteritzen per intervenir en el context social de referència i tenen per objectiu acompanyar les persones vers l'organització comunitària.

Ara bé, per tal que la intensificació de les interaccions socials tingui per conseqüència la vertebració de comunitat cal que, d'una banda, en el territori hi hagi una població resident estable, i de l'altra, que hi hagi espais físics en què es doni la possibilitat d'intensificar les relacions interpersonals. Aquests llocs, més o menys formalitzats, són els espais públics, particularment els equipaments. En aquest sentit, el punt fonamental és la funció que potencialment poden jugar els equipaments públics en tant que nòduls de vertebració de la comunitat. Els equipaments són una infraestructura social pública fonamental, espais en què les relacions socials poden intensificar-se possibilitant l'articulació de capital social gràcies a la regularitat de les interaccions interpersonals quotidianes (Klinenberg, 2018). De fet, també, una gran diversitat d'equipaments públics (a banda dels centres cívics, que ja es defineixen per ser espais de confluència ciutadana) ja promouen projectes d'intervenció comunitària més enllà de l'activitat professional específica determinada pel servei o serveis que un equipament en particular pugui oferir. Hi ha Centres d'Atenció Primària de Salut que ofereixen sessions i tallers de salut sexual i reproductiva, d'alimentació i/o d'hàbits saludables en general; escoles bressol amb espais familiars per a l'acompanyament de la criança; biblioteques que generen activitats pròpies de l'educació social; escoles que aborden l'educació prenent de referència les comunitats d'aprenentatge amb les famílies i el seu entorn social.

El dit fins aquí comporta transitar cap a una visió diferent del sistema professional de l'acció social, en el sentit de transcendir la purament prestadora de serveis professionalment definits i/o contenidora d'activitats promogudes per l'administració municipal, per passar a ser, també, intensificadora d'interaccions socials i facilitadora de processos d'autoorganització de la comunitat (Brugué, Boada i Blanco, 2013). És sobre aquesta base que és possible el pas de les debilitats comunitàries a la vertebració de comunitats i, amb això, facilitar l'articulació de xarxes de base comunitària en contextos d'intensa concentració de necessitats socials.

En conclusió

Les conseqüències socials de la pandèmia de la Covid-19 han tornat a mostrar, aquest cop de manera encara més inqüestionable, la importància dels sistemes de protecció social per a la sostenibilitat i la cohesió de les nostres societats. Protegir les vides (en un sentit ampli: tant a un nivell material com relacional) hauria d'esdevenir la prerrogativa fonamental de les polítiques públiques. En aquest sentit, n'hi ha quatre de fonamentals que arrelen en el precepte d'assegurar unes condicions dignes d'existència: les relatives a la salut, l'educació, l'habitatge i la suficiència econòmica. Els sistemes d'acció que han de procurar aquests béns són

els sistemes públics de salut, educació, serveis socials, les polítiques públiques de promoció d'habitatge i les de suficiència de renda. Aquests sistemes d'acció pública han de restar sota el control normatiu i de producció dels poders públics, però en la gestió d'aquests serveis hi poden concórrer entitats empresarials, sobretot del tercer sector en els casos d'atenció social, i la implicació de les xarxes de base comunitària que detecten necessitats i organitzen comunitats vulnerables. Perquè pensar que la resposta a les necessitats socials equival només a enfortir els dispositius públics del conjunt de l'administració de l'Estat seria un error de principi que convindria evitar. La clau rau en la capacitat política de combinar el lideratge públic en el desplegament de polítiques públiques amb la definició de pautes de cooperació amb altres organitzacions i la ciutadania comunitàriament apoderada. Es generen d'aquesta manera condicions favorables al canvi social en la línia de la inclusió i, en conseqüència, a l'increment de les oportunitats vitals entre els segments de la població en situació de major vulnerabilitat.

D'entre les nostres administracions públiques, la Generalitat, les diputacions, els consells comarcals i els ajuntaments, ostenten la responsabilitat de dotar de recursos humans, econòmics i organitzatius els diferents equips i dispositius de serveis socials, així com de promoure els acords de concertació i cooperació que es requereixin amb el sector social i les xarxes de base comunitària. Aquesta mobilització de recursos d'intervenció s'ha de traduir en major capacitat organitzada de resposta a les necessitats socials, però també, i especialment, en capacitat d'atenció en termes d'impacte social, és a dir, de resultats tangibles en la direcció de protegir i habilitar cap a l'autonomia tothom qui ho necessiti. El repte és reorientar i reforçar la Xarxa de Serveis d'Atenció Social. Reorientar-la en la línia que indica el Pla Estratègic de Serveis Socials, per tal que el sistema adquireixi la capacitat de promoure l'autonomia personal i la inclusió social via l'apoderament comunitari, en comptes de continuar essent un mur de contenció vigilant de la pobresa i d'altres vulnerabilitats. Aquest és el veritable sentit de la dimensió comunitària de l'activitat professional pròpia de l'acció social. El plantejament és que treballant amb el teixit comunitari, alhora que se l'enforteix, es genera la base social sobre la qual és més possible prosperar. Però, també, és important insistir en la necessitat de reforçar orgànicament els serveis i dispositius de serveis socials, perquè sense un sistema ben articulat, eficientment organitzat i suficientment dotat a nivell econòmic, l'activitat comunitària de l'acció social esdevindria simple voluntarisme ocasional i innocu.

Finalment, sobre el terreny és necessari filar la relació entre la dinàmica de les xarxes de base comunitària i l'activitat professional dels serveis socials. Aquesta és una tasca d'adaptació a les condicions de l'entorn en què s'actua, i de coordinació amb els actors socials del territori. La infraestructura social de les comunitats són l'espai públic, els equipaments i els nuclis veïnals, nòduls bàsics d'interacció social. Els agents de canvi de les condicions socials són els serveis professionals d'acció social i les xarxes de base comunitària. Per aquest motiu, els personal de la Xarxa de Serveis d'Atenció Social haurà d'adquirir i/o reforçar habilitats professionals funcionals a la reorientació comunitària de les intervencions. El o la professional haurà de tenir capacitat de diagnosi de les condicions objecte d'intervenció, i de planificació de les intervencions en base a: la capacitat de treball per projectes i en equips (no exclusivament en funció de les pròpies competències); la identificació i la

coordinació amb els agents clau del territori (formals i informals); l'eficiència en la coordinació dels recursos mobilitzats per a les intervencions (tant els pròpiament públics com els d'altres organitzacions o entitats); la dinamització de grups i l'articulació de dinàmiques participatives en espais formalitzats (la trama associativa) i informals (en àmbits de concurrència social, com és el cas dels espais públics i els equipaments).

Expressat en poques paraules: la prioritització de polítiques públiques universals de protecció social, la reorientació comunitària i el reforçament orgànic de la Xarxa de Serveis d'Atenció Social, i la capacitat de treball en el territori amb les xarxes de base comunitària són els tres factors que han de concórrer per iniciar una etapa en què els serveis socials passin de ser un sistema de contenció de la població en situació o risc d'exclusió social, a un de promotor de la inclusió i articulació d'itineraris d'autonomia personal.

Bibliografia consultada

Aguilar Hendrikson, Manuel (2020), “Els serveis socials en un sistema comunitari de polítiques socials”, a *lleienangel.cat* de 4 de juny.

<http://lleienangel.cat/serveis-socials-sistema-comunitari/>

Aguilar, Salvador (2001), *Ordre i desordre*, Barcelona: Hacer.

Alabart, Anna (2010), “Polítiques urbanístiques i moviment associatiu veïnal”, a *Barcelona Societat* 19, pp. 87-97.

Bauman, Zigmunt (2017), *Tiempos líquidos. Vivir en una época de incertidumbre*, Barcelona: Tusquets.

Blanco, Ismael i Nel·lo, Oriol (2018), *Barrios y crisis. Crisis económica, segregación urbana e innovación social en Cataluña*, València: Tirant lo Blanch.

Brugué, Quim; Boada, Joan; Blanco, Ismael (2013), *Els motors de la innovació a l'administració pública*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, Escola d'Administració Pública.

Castel, Robert (2004), *La inseguridad social: ¿Qué es estar protegido?*, Buenos Aires: Manantial.

Departament de Treball, Afers Socials i Famílies (2020), *Pla Estratègic de Serveis Socials 2021 – 2024*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Domènech, Antoni (2019), *El eclipse de la fraternidad. Una revisión republicana de la tradición socialista*, Madrid: AKAL.

Fantova, Fernando (2020), “Lineas de innovación para nuestros servicios sociales”, a *Revista de Treball Social*, nº 219, pp. 53-69.

Fantova, Fernando (2021), “Construir fraternidad: los cuidados y la agenda comunitària del bienestar”, a Gomà; Ricard i Ubasart, Gemma (Coords.) (2021), *Vidas en transición. (Re)construir la ciudadanía social*, Madrid: Tecnos, pp. 295-313.

Fuertes, Sònia (2021), “Matar al missatger. Els serveis socials en temps de pandèmia”, a *Social.cat*, 2 de juny.

<https://www.social.cat/opinions/autor/sonia-fuertes>

Godàs, Xavier (2007), *Política del dissenso*, Barcelona: Icària.

Habermas, Jürgen (1999), *Teoría de la Acción Comunicativa*, 2 vol., Madrid: Taurus.

Klinenberg, Eric (2018), *Palaces for the People. How to build a more equal and united society*, London: Penguin Random House.

Manent, Ariadna i Fantova, Fernando (2020), *Transformació organitzacional i inclusió comunitària*, a *lleienangel.cat* de 9 de setembre.

<http://lleienangel.cat/transformacio-organitzacional-inclusio-comunitaria/>

Lo, Clarence Y.H. (1992), “Communities of Challengers in Social Movement Theory”, a Morris, Aldon D. & McClurg, Carol, *Frontiers in Social Movement Theory*, New York: Yale University Press.

Polanyi, Karl (1997), *La gran transformación. Crítica del liberalismo económico*, Madrid: La Piqueta.

Sennett, Richard (2019), *Construir y habitar. Ética para la Ciudad*, Barcelona: Anagrama.

Subirats, Joan i García, Ángela (Eds.) (2015), *Innovación social y políticas urbanas en España. Experiencias significativas en las grandes ciudades*, Barcelona: Icaria.

Valls, Bernat (2020), *L'acció comunitària: una opció valenta, una necessitat urgent*, a *lleienel.cat* de 3 de juny.

<http://lleienel.cat/accio-comunitaria-opcio-valenta/>

#InclusioCat · www.inclusio.cat